

KÖZÖSSÉG – MŰVELŐDÉS

Konferenciánk témája a közösségi művelődés, tehát a kulturális tevékenység olyan formái, amelyeket az emberek nem magukban, hanem másokkal együtt végeznek. Mélyebb értelemben azonban minden kulturális tevékenység eleve közösségi. Ha egy elhagyott szigeten ülök, és magamhoz beszélek, annak is van közösségi tartalma, hiszen olyan szavakat mondok, amelyeket – alakjuk és jelentésük szerint egyaránt – másoktól tanultam, közvetlenül a szüleimtől, közvetve emberi generációk hosszú sorától. Miért azt mondom, amit mondok, miért azt cselekszem, amit teszek, miért arra vágyok, amire vágyok – mindennek közösségi alapja van.

Ezért bevezetésül az emberi közösségek létevel, a közösség és a kultúra kapcsolatának lényegével szeretnék foglalkozni.

A közösség fogalma és formái

A hagyományos szociológiai irodalom két formáját, rendszerét, vagy leginkább azt mondhatjuk: szintjét különböztette meg az emberi társas kapcsolatoknak. Leginkább az amerikai Charles Horton Cooley, és a német Ferdinand Tönnies terminusait

szoktuk használni. Cooley *primer és szekunder* csoportokat, Tönnies pedig a *közösség (Gemeinschaft)* és a *társadalom (Gesellschaft)* szerveződési elvét különböztette meg.

A primer és szekunder kifejezést magyarra ezt általában elsődlegesnek és másodlagosnak fordítják, ami szerintem nem megfelelő. A másodlagosság ugyanis azt jelenti, hogy fontosságában, értékében is második helyen áll. Cooley azonban egyáltalán nem erre gondolt, hanem úgy használta ezeket a szavakat, mint az elsőfokú és másodfokú egyenletben, az utóbbi ugyanis egyáltalán nem másodlagos, hanem bonyolultabb, magasabb szintű (több adat ismeretlen benne, tehát több lépcsős a megfejtése is.) Ezért javaslom mindig, amikor erről szólok, hogy magyarul az első és a másodfokú közösség terminusait használjuk.

Ugyanez a viszony áll fenn a Tönnies által megrajzolt *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* között is. Az emberi létezés első évezredeiben csak a *Gemeinschaft* jött létre, a család, a törzs, a nép. Egyszerre több közösség létezett, de nem alkottak együtt társadalmat, harcoltak egymással, vagy békében hagyták egymást. Az első birodalmakban is megmaradt

ezeknek a szervezeteknek a lényege. Az újkor, a polgári élet kifejlődése hozta létre a társadalmi létnek azt a formáját, amit már társadalomnak nevezhetünk. Amelyben benne vannak a közösségek is, de bonyolult kapcsolódási rendszerük mégis egy összetettebb (a ma használt szóval élve) hálózatot alkot, amit társadalomnak nevezhetünk.

A primer közösségek

A törzset, a családot, később a lakóhelyi, foglalkozási, vallási közösségeket az jellemzi, hogy viszonylag kis létszámúak, ezért „face to face” jellegűek, azaz mindenki szemtől szembe ismeri a másikat, minden a közösség többi tagja előtt zajlik. Közös az identitás, közösek az értékek, közös a vallás és kultúra, amivel személye tehetsége szerint mindenki kreatívan él. Mindenki elfogadja a készen kapott hierarchiát, mert nem is tud mást elképzelni, ha valaki mégis megtagadja, eleve tudja a következményeket.

Ezeket a hagyományokat őrizte a hagyományos magyar falu élete is. Néhány száz ember élt egy-egy faluban, annyi ember tehát, amennyi egymást jól ismerte. Volt, aki elment közülük, és jöttek idegenek, de nekik is alkalmazkodniuk kellett, és nem jöttek annyian, hogy ne lehessen az egész emberi kört áttekinteni. Az egyes közösségek additíve léteztek egymás mellett. Ha volt is hálózat közöttük, túlnyomórészt maguk a közösségek alkották, nem az egyes emberek, akik csak kivételesen, és ritkán léptek kapcsolatba más közösségek tagjaival. (Kivéve persze a háborúkat és más speciális alkalmakat.)

Hogy jött például létre egy ilyen körben a házasság? Egy-egy nemzedékhez, amelyen belül a házasságok létrejöttek csak néhánytíz másnemű ember tartozott, kora gyermekkoruktól kezdve ismerték egymást. Mire felnőttek, kialakult, hogy ki kinek lesz a „párja”. És ugyanez a helyzet a kultúrával is.

A szekunder közösség: azaz a társadalom

Egészen más a másodfokú közösség, a modern, polgári társadalom szervezete. Először is nem kis létszámú, hanem millió embert tömörít. Már nemcsak olyan elemi csoportokat hoz létre, amelyek egymással „face to face” viszonyban vannak, hanem olyan csoportokat, amelyekben az egyes ember csak személyének egyik vagy másik tulajdonságát mutatja meg. Mint például egy gyári közösségben, egy városban, a kereskedelmi tevékenységben, és a nemzeti lét összefoglaló egészében. Egyre nagyobbak a városok, egyre több

ember van bennük, még a kevésbé barátkozók is többel kénytelenek megismerkedni, mint azelőtt. Kevésbé biztos, hogy a másikkal minden pontban azonosak-e az értékeid, a hited, az erkölcsöd, és nem is mindig szabad már megkérdezni. A kultúra sem közös már, az egyes rétegek, az újonnan alakuló osztályok kultúrája más és más. A kreativitás sem közös már, a többség számára egyre kevésbé lehetséges, még jobban elkülönülnek azok a csoportok, akik alkotóképességüket alkotókészséggé tudják fejleszteni.

Kialakul azonban egy olyan magasabb rendszer, hálózat, amely az egészet összetartja, gazdasági, igazgatási, kulturális és helyi intézmények egész seregével. Az egyes embernek most már ezzel kell szembenéznie. Az egyén jobban leválik, vagy leválhat a közösségről, mint eddig. A filozófiai racionalizmus alapja a „Cogito ergo sum” megkerülhetetlen logikája.

Kant tökéletes pontossággal jellemzi az ember számára így kialakult helyzetet: társiatlan társiaságnak” nevezi. Mert minden ember (és minden primer közösség) életében egyszerre van jelen mind a kettő: a társiaság igénye, megélt élményeinek öröme, és ugyanakkor a társiatlanságtól való félelem, és tapasztalatának iszonyata. Mindenkinek az határozza meg a létét, hogy mekkora jut neki az egyikből és a másikkól.

Induljunk ki abból, hogy az emberi élet a közösség szempontjából akkor teljes, ha megtalálja a helyét mind az elsőfokú, mind a másodfokú közösségben. Ha mátrixba rendezzük a lehetőségeket, a következő képet kapjuk.

1. Első lehetőség, hogy az ember sem a primer, sem a szekunder közösségben nem talál otthon. Nem kevesen vannak így a mai világban – ennek eredménye a magány és az elidegenedés.

2. Második lehetőség, ha az ember azonosulni tud valamely elsőfokú közösséggel (családdal, vallási felekezettel), de idegen marad az összetársadalom ügyeiben. Ez adhat lelki egyensúlyt, de hozhat egyfajta kiszolgáltatottságot, naiv csaldottságot a társadalom irányában.

3. Az előző fordítottja, ha valaki rendelkezik az elsőfokú közösség élményével, de jól érti a társadalmi hálózat mozgását. Ennek eredménye egy nem csupán szofisztikált, de még inkább cinikus magatartás, a gazdasági vagy politikai hatalom igézete.

4. És csak negyedik lehetőség, amikor a kettő együtt van. Ez volna az ideál.

Mi most a valóságos aránya ezeknek a csoportoknak? Nincs rá vizsgálat, de vannak tapasza-

lataink. Talán legfinomabban abban foglalhatjuk össze, hogy a helyzet drámai. És végső soron attól függ az emberi világ további sorsa, hogy ez milyen irányban változik.

A harmadik fok

A problémát az teszi teljessé, hogy a mai valóság megértésére és érvényes leírására a két szint már nem elegendő. Én magam évtizedek óta ezt próbálok újabb és újabb érvekkel kifejteni és megindokolni. A három fokozat az emberi történelem három nagy technikai forradalmához kötődik. Az első a tűz felhasználása, a „prométheuszi forradalom”, ez hozta létre a majmok (szintén nem szervezetlenül működő) csoportjaiból az emberi közösséget. A második a klasszikus ipari forradalom, amely megteremtette a market-money-machine (piac-pénz-gép) gazdaságát, más szóval a kapitalizmust és a modern polgári társadalmat. Az utolsó fél évszázadban azonban új nagy forradalom indult, mindenekelőtt az elektronika és az információ új prométheuszi forradalma, amely ismét átalakítja az egész emberi életet. Ismerjük ennek címszavait: globalizáció, posztindusztrializmus, hálózatiság, individualizmus, rizikó társadalom és így tovább. Én szeretem összefoglalóan a társadalmi termodinamika fogalmában összefoglalni.

Az új helyzetben ismét megváltozik az egyén és a közösség viszonya. Még szélesebb és mélyebb az individualizáció, nagy esélyekkel, és nagy veszélyekkel. Robert Putnam, amerikai szociológus ezt egyik interjú-alanyának találó mondatával jellemezte: „*manapság egyedül járok kuglizni*”. Talán vannak még közöttünk, akik tapasztalták, hogy a faluvégi kuglipályák a közösségi élet színtereiként működtek. Mindenki ott volt, hangos volt a tér, küzdöttek, kiabáltak, kezet ráztak, veszekedtek, győztek, vesztek, együtt sírtak, nevettek. Egyedül kuglizni tehát majdnem annyi, mint egyedül szeretkezni.

Most érthetjük meg Sartre híres megállapítását: „*Szabadságra íteltettünk*” – azaz itt van nekünk, de többnyire nem tudunk vele mit kezdeni. Vagy ahogy Kertész Imre mondta: „*Meg kell küzdenünk a szabadsággal*”. Ez azonban éppen azért nehéz, mert az új termodinamikus prométheuszi forradalom egyrészt valóban nagyszerű lehetőségeket hoz, másrészt megteremti azokat a korlátokat is, amelyek oda hatnak, hogy ezeket a lehetőségeket csak a társadalom kisebb része tudja igénybe venni. És ha már idéztük Kant „társiatlan társiaságát”, most elmondhatjuk, hogy ma inkább a „*társas társiatlan-ság*” veszélye fenyeget.

Az egyén és az emberi közösség kapcsolatának filozófiai lényegét nagyszerűen jellemzi a (finnugor eredetű) magyar *köz* szó. Nemcsak közösséget jelent, hanem távolságot is, hiszen köznek nevezük a kisebb utcákat. Amikor közünk van valakihez, akkor nem kell egészen összeérnünk, marad közöttünk egy kis köz, de az közösen mindkettőnké, az övé is, az enyém is. Az új világállapotban ennek a KÖZ-nek a jelentősége emelkedik ki.

Aki ezt nem érti, és ha az emberek sokasága nem érti, Benjamin Barber kifejezésével élve két magatartást választhat, az egyik a *McWorld*, a másik a *Szent Dzsihád*. A *McWorld* azt jelenti, hogy McDonalds-szerű fogyasztásban élünk át mindent, az étkezést, a szerelmet. A családot, a kultúrát, a munkát, a politikát. A *Szent Dzsihád* pedig azt, hogy mindentől megsértve az egyetemes bosszú vágyába menekülünk. A „magunkfajttákkal” összefogva lépünk fel minden „másfajta” létezőmóddal szemben.

Itt tartunk most.

A kultúra szerepe

Már régóta a kultúráról beszélek – ha nem is mondtam ki a szót. Mert a kultúra lényege az, hogyan élünk, hogyan tájékozódunk a világban, hogyan kapcsolódunk a másik emberhez, kivel vállalkozunk az együttes létezés élményét, hogyan tudunk szeretni, és hogyan tudjuk fogadni a szeretet, mit akarunk tenni a magunk, és mit a társaink érdekében.

A problémát az adja, hogy az emberi létezés szervezete és vele a kultúra szervezete és szerkezete nem egydimenziós és egyszintű rendszer, hanem többdimenziós rendszer. Az egyén és a kisebb-nagyobb társas közösségek (a testvériségtől vagy a párkapcsolatoktól, a családtól a nemzetig és az emberiségig) a szerint alakulnak, hogy az egyének és a közösségek mennyire tudják ezt megérteni.

Az említett szintek megvannak a kultúrában is. Az első szintet, az elsőfokú közösséget a népi kultúra és a mai hétköznapi kultúra bizonyos fajtái képviselik, de sokan vannak, akik ebből az élményből kimaradnak. A második fokon szétválik a „magas” és a szórakoztató kultúra, meg az a valami, ami a kettő között van. (Angol-amerikaiul úgy mondják, hogy a high-brow, low-brow, meg a middle-brow.) És mindennek rengeteg alfajtája, az udvari-hivatalos kultúrával, a giccsel, a sznobériával, a szórakoztató formába öltött remekművekkel, a népi kreativitás új formáival.

A társadalom jövőjének egyik alapkérdése, hogy mennyit és hogyan tudnak ebből elsajátítani, a maguk és az emberiség számára felhasználni az

emberi társadalom sokszínű és különböző társas közösségei.

2008 vége nagy figyelmeztetést adott az egész emberiségnek. Az újból megjelent, és minden jel szerint átfogó válság azt harsogja mindnyájunk fülébe, hogy a technikai haladás önmagában nem minden. Kultúra is kell hozzá.

A válság kitörésének közvetlen oka a gazdaság, de valóságos oka ennél mélyebb, társadalmi és összefoglalóan kulturális.

A gazdasági válság forrását sokan (például Soros György) abban jelölik meg, hogy kipukkadt a pénzviszonyokban keletkezett „lufi”. Hogy jött létre? Azáltal, hogy egyrészt a megtermelt és fogyasztható áru, másrészt a ráfordított és megvételéhez szükséges fizetőeszközök viszonya ma nem egyértelmű. A fizetőeszköz sem az már, mint a kagylók, majd az arany, majd a kézbe vehető bankó korában volt. Mára olyanná vált, mint egy elektronikus aforizma. Azaz lufivá. Ez pukkadt most. Vigyázat azonban: mögötte mégis valóságos erők és értékek működnek.

A válság azonban ugyanakkor társadalmi is. Lényege abban van, amiről eddig beszéltünk: az egyén és a társadalom viszonyában is lufi keletkezett. Ez a viszony az utolsó évtizedekben egyre inkább termodinamikus természetűvé vált, az emberi világ egyedei és társas közösségei azonban ezt nem tudták feldolgozni. A rizikó társadalomban halványabbá vált „az együttes élmény” hatása (Mérei Ferenc kifejezése), nem tudunk „megküzdeni a szabadságunkkal, amire pedig kegyetlenül ráíteltettünk”. Vagy hogy egy kenyai szociológust – Philipp Mbithi-t – idézzek: hiányzik a harambee élménye. Amikor a nagy afrikai folyókon emberek húzták a vontató hajókat, egyszerre kellett a kötelet megrántaniuk. Ehhez közös ritmus kellett. Azt énekelték tehát közösen: harambee, harambee.

Mindkét lufi a kultúra hiánya miatt telik meg üres levegővel. A gazdasági és társadalmi válság megoldásához tehát mindenképp kultúra kell. Társias kultúra, az egyén és a közösség számára egyaránt.

